

ALİ EFENDİ’NİN MANZÛM İLMİHÂLİ

Zahir SÜSLÜ¹

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 17.06.2019

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 12.07.2019

Özet

İlmihâl, kulun Allah’a ve kulun kula olan sorumluluklarının anlatan ilimdir. Bu makale, Hacı Selimağa Kütüphanesinde Kemaneş Bölümünde 681 numarada 1b-7b varakları arasında kayıtlı Ali Efendi namında bir şaire ait bir manzûm ilmihâl incelemesidir. Çalışmada, Ali Efendi eserine ilmihâl ismini verdiği için, öncelikle bu ilim ve günümüze kadar yazılmış ilmihâl kitaplarından bazıları hakkında bilgi verilmiştir. Yine klasik Türk edebiyatı dönemi içerisindeki manzûm ilmihâl eserleri tanıtılmıştır. Sonrasında sırasıyla Ali Efendi’nin eserinin adı ve nüshası, müellifi, yazılış tarihi ve sebebi, şekil özellikleri, muhtevası hakkında bilgi verilmiştir. Bu incelemeden sonra eser, latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Efendi, İlmihâl, Manzûm, Amentü.

POETIC CATECHISM OF ALI EFENDI

Abstract

Catechism is the knowledge that tells about man’s responsibility to God and to other man. This article is an analysis of versed catechism works by a poet known as Ali Efendi, registered between leaves 1b and 7b in the Archery Section of Hacı Selimağa Library. Since Ali Efendi defined his work as catechism, first information has been given about this knowledge and catechism books written until today. Again, information about verse catechism written during classical Turkish literature is given. Then given information about Ali Efendi’s work’s name and its copy, author, date of writing and the reason for writing it, characteristics of its form and its subject matter. The work has been transcribed into a text in Latin alphabet after this analysis.

Key Words: Ali Efendi, Cathecism, Verse, Credo

¹ Dr. Araştırma Görevlisi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zahir.suslu@batman.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9518-7597.

1. Giriş

İlmihâl, sözlükte; “Bir Müslüman’ın günlük yaşantısında lazım olan kul-Allah, kul-kul ilişkilerini düzenleyen ve herkesin bilmesi gerekli olan bilgileri içeren ilim” (Erdoğan, 2013:247) şeklinde tarif olunmuştur. Kaynağı Kuran ve sünnet olan ilmihâl bilgileri, her Müslüman fert için farzdır. Kulun yaşamının her alanında gerekli olan dini bilgileri barındıran bu ilim; kadın olsun erkek olsun âkil baliğ olmuş her ferde farzdır. Çünkü Müslüman olmanın ön şartını yerine getirmek, ilmihâl bilgilerini bilip bu ilme uymakla mümkündür.

Hicrî 1. yüzyılın (m. 7. yy.) sonlarından 13. yüzyıla (m. 19. yy.) kadar birçok fıkıh eseri yazılmıştır. Bu eserlerden bir çoğu üzerine şerh, ta’lik, hâşiye, telhis ve muhtasar çalışması yapılmıştır. Bu eserler genelde birbirinin tekrarı eserlerdir. Bu tekrar, eserlerin daha kolay anlaşılmasını sağlamak ve eserleri ayrıntılardan kurtarmak içindir. İlmihaller de, klasik fıkıh eserlerinin daha rafine bir şekilde sunulduğu, konuların daraltıldığı eserlerdir (Aynacı, 2009:4).

Bir gelenek olarak 4. (m. 10. yy) yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan ilmihâl eserlerinin telifi 9-10. (m. 15-16.) yüzyıllarda başlamıştır (Arpaguş, 2000:139). İlmihâller, genel olarak dinî ilimlerle meşgul olamayan halk kesimi, hassaten çocuklar, buluş çağına ulaşmış gençler ve eğitime yeni başlayan talebeler dikkate alınarak yazılmıştır (Aynacı, 2009:3). İlmihâl eserleri, dinî bilgiyi halka ulaştırmak ve onları eğitmek amacıyla yazılmıştır. Hitap edilen kitle halk olunca ilmihâllerde meselelerin anlatılması ve halka sunuş metodu da değişmiştir.

İlmihal geleneği önce, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçe’ye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbüddin İznikî’nin, Ebü’l-Leys es-Semerkindî tarafından kaleme alınan Mukaddime adlı namaz risâlesini Türkçe’ye çevirip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuları eklediği “Kitâbü’l-Mukaddime”si ile Abdurrahman Aksarâyî’nin, Abdülazîz Fârisî’ye ait Umdetü’l-İslâm adlı eseri Türkçe’ye tercüme ederek bazı konuları eklemek suretiyle telif ettiği “İmâdü’l-İslâm”ı ilmihal eserlerinin ilk örnekleridir (Arpaguş, 2009: 139).

İlmihâl kitapları kapsam olarak inanç, ibadet, muamelat konularını muhtevlidir. İnanç kısmında, imanî esaslar; ibadet kısmında İslam’ın şartları olan namaz, zekat, oruç, hac gibi aslî ibadetler ve bunların gerçekleşmesini mümkün kılan şartlar; muamelat kısmında alış-veriş, faiz, hıyar, selem, karz, rehin, sulh, vekalet, kefalet, şüf’a, müzaraa, icare, vasiyet, emanet, nikah, talak gibi günlük hayat içinde her ferdin karşılaştığı meselelerin hallini çözen bilgiler mevcuttur. Bu üç temel konu yanında ahlak ve siyer konularının da mevcut olduğu ilmihâller mevcuttur.² Yine, sadece kadınlara has durumların ve İslamiyet’te kadınla ilgili hakların anlatıldığı Kadın İlmihâlleri,³ gençleri ilgilendiren bilgileri barındıran Gençlik İlmihâlleri,⁴ çocuklara İslam’ı daha kolay öğreten ve sevdiren Çocuk İlmihâlleri,⁵ askerdeki bazı sıkıntılı durumlarda ibadetlerin daha kolay yapılmasını anlatan Asker İlmihâlleri,⁶ evlilik öncesi ve sonrasında daha çok kadınları ve dolayısıyla kadının içinde olduğu ailenin anlatıldığı Evlilik İlmihâlleri,⁷ oruç ibadetinin anlatıldığı Oruç İlmihâlleri⁸ gibi daha özel ve muhteva olarak daha dar ilmihâller de mevcuttur.

² Bu türden ilmihâller için bakınız: Bilmen, Ö.N. (2013). *Büyük İslam İlmihali*. Semerkand Yayıncılık, İstanbul; Şentürk, L & Yazıcı, S. (1995). *Diyanet İslam İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara; Işık, H. H. (2014). *Tam İlmihal Se’adet-i Ebediyye*. (yüzotuzuncu baskı). Hakikat Kitabevi, İstanbul.

³ Bu türden ilmihâller için bakınız: Yayla, K. (2006). *Açıklamalı Kadın İlmihali*. Merve Yayınları, İstanbul.

⁴ Bu türden ilmihâller için bakınız: Başpehlivan, C. (2015). *Gençlik İçin Pratik İlmihal*. Gonca Yayınevi, İstanbul.

⁵ Bu türden ilmihâller için bakınız: es-Seyyid, M.F. (2003). *Çocuklar İçin İslam İlmihali -Fıkhu’s-Sünne Li’l-Etfal-*. Karınca&Polen Yayınları, İstanbul.

⁶ Bu türden ilmihâller için bakınız: Aryanizade A.V. (1927). *Asker İlmihali*. Ahmed İhsan ve Şürekası Yayınevi, İstanbul.

⁷ Bu türden ilmihâller için bakınız: Karaman, H. (2014). *Aile İlmihali*. Timaş Yayınları, İstanbul.

⁸ Bu türden ilmihâller için bakınız: Altundaş, H. (2010). *Oruç İlmihali*. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Klasik Türk edebiyatı döneminde manzûm olarak yazılmış şehrengiz, mersiye, sakiname, surname, pendname, tarih, falname, mahlasname, lügat, seyahatname, kıyafetname gibi türlerin yanında dinî mahiyetli tevhid, münacat, siyer, naat, miraciyye, mevlid, hilye, kırk hadis, gazavatname, kısas-ı enbiya gibi manzûm türden eserler de vücuda getirilmiştir.

Bu dönem edebiyatı içinde, ilmihâl konularının anlatıldığı manzûm eserler de yazılmıştır. Selîm'in namazın şartlarını anlattığı “Risâletü Manzûmeti fî Şurûti's-Salât”⁹, Mevlânâ Şemseddin Fenârî'nin vefat eden torunu Mustafa için yazmış olduğu “Mukaddimetü's-Salât isimli esere Sa'id'in yazdığı “Manzûm Namaz Tercümesi”¹⁰, Mevlevî Yahyâ Aşî'nin 17. yüzyılda yazdığı “Manzûme-i Salât”¹¹, 16. yüzyıl şairlerinden Vidinli Sa'dî'nin “Manzûme-i Salât”¹², Halife Muhammed Efendi'nin “Dürretü't-Tâc”¹³, 16. yüzyılda Şemsî Ahmed Paşa'nın Burhânü's-Şerî'a'nın Vikâyetü'r-Rivâyesi'ne yazmış olduğu “Manzûm Vikaye Tercümesi”¹⁴, Tûrabî Muhammed Efendi'nin Keydanî'nin eserini tercüme ettiği “Namaz Manzûmesi”¹⁵, Abdullah Ahdî ibni Ali'nin “Namaz Manzûmesi”¹⁶, Devletoğlu Yusuf'un yine Burhânü's-Şerî'a'nın Vikâyetü'r-Rivâyesi'ne yazmış olduğu “Vikaye Tercümesi”¹⁷, Birgivi Muhammed Efendi'nin Vasiyyet-namesi'nin öğrencisi Bahtî tarafından tercüme edilen “Manzum Vasiyyet-name”si¹⁸, 16. yüzyıl başında Sultan 2. Bayezid döneminde Âbidî tarafından İmamzâde eş-Şargî Muhammed b. Ebî Bekr'in 12. yüzyılda fıkıh alanında Arapça kaleme aldığı “Şir'atü'l-İslâm” adlı eserine Türkçe yapılmış “Ravzatü'l-İslâm”¹⁹, 19. yüzyılda Manastırlı Mehmed Rıfat Bey'in çocuklara İslam dinini kolay öğretmek maksadıyla yazdığı “Manzum İlmihal”²⁰ bu tür eserlerdendir.

Ali Efendi'nin manzûm olarak kaleme aldığı ilmihâl, kısa ve öz bilgilerden müteşekkil bir ilmihâldir. Ali Efendi, eserine Allahu Teala'ya hamd ederek, Hz. Muhammed'e salat ve selam, yine Hz. Muhammed'in ashabına ve âline selam göndererek başlamıştır. Dibace başlığı altında eserini ne sebeple yazdığını beyan etmiştir. Asıl konu, imanın şartları (Amentü) ve İslam'ın şartlarının anlatıldığı iki bölümden müteşekkildir. Bu bölümlerden sonra Ali Efendi, münacatta bulunarak eserini tamamlamıştır.

2. Eserin Adı ve Nüshaları

Eser, Hacı Selimağa Kütüphanesi'nde Kemankeş bölümünde 681 numarada 1^b-7^b varakları arasında kayıtlıdır. Müellif, eserine isim vermemiştir. Ancak eserinin “ilmihâl” olduğunu belirtmiştir.

Beyân idem ehemmin ‘ilm-i hâliñ

‘Ayân ide rumûzın bu maķâlin (beyit 6)

Eser, 7 varak, her varak 9 satırdır. Nüsha, 195x130, 140x100 mm. ölçüsündedir. Yazı türü harekeli nesihdir. Eser, 111 beyittir ve besmele ile başlamaktadır. Eserin başka bir nüshası bulunamamıştır. Bu nüshanın da ne zaman yazıldığına dair bir kayıt yoktur.

⁹ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 4598/3 numara.

¹⁰ Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 146/6 numara.

¹¹ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1810/20 numara.

¹² Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2564 numara.

¹³ Kastamonu İl Halk kütüphanesi, 37 Hk 3804/3 numara.

¹⁴ Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22 Sel 2130 arşiv numara.

¹⁵ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 1150 numara.

¹⁶ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, 00809-003 numara.

¹⁷ Daha fazla bilgi için bakınız: Aktan, B. (2002). “Devletöğlü Yusuf'un Vikaye Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bakınız: Şakar, S.Ö. (2005). “Birgivi Muhammed Efendi'nin Manzum Vasiyyet-namesi (Eleştirili Metin-Dil İnceleme-Sözlük)”, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bakınız: Dağ, H. (2002). “Âbidî Ravzatü'l-İslâm (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

²⁰ Daha fazla bilgi için bakınız: Kırkıl, H. (2015). Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları İle Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmed Rıfat Bey ve Manzum İlmihali, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 7:433-476.

3. Eserin Müellifi

Eserin müellifi Ali Efendi'dir. Eserin dibace kısmında müellif, ismini zikretmiştir:

‘Alî’niñ çoğdurur yâ Rab günâhı

Velâkin senden özge yoğdur penâhı (beyit 8)

Bunun dışında tezkirelerde ve Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğünde, Ali isimli ilmihâl sahibi bir şahsiyete rastlanılmadığı için Ali Efendi'nin hayatı hakkında herhangi bir malumata ulaşılamamıştır.

4. Eserin Yazılış Tarihi ve Sebebi

Eserin yazılış tarihi bilinmemektedir. Şair hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı için şairin hangi yüzyılda yaşadığı da bilinmemektedir.

Ali Efendi dibace bölümünde, ilmihâlin önemini belirtmek, müminlerin bundan faydalanmasını sağlamak ve bu sayede okuyanların kendisine dua ederek günahlarının bağışlanmasına vasıta olması için eserini yazdığını söylemektedir.

Beyân idem ehemmin ‘ilm-i hâlîñ

‘Ayân ide rumûzın bu mağâlîñ

Ola bâ’ iş du ‘â’-i hayra her dem

Göre her mü’min âniñ nef’ini hem

‘Alî’niñ çoğdurur yâ Rabb günâhı

Velâkin senden özge yoğdur penâhı

Ĥabîbiñ ĥürmetine yâ İlähî

Keremden ĥafî kıl andan günâhı

Muğârin kıl anı yâ Rabb şalâĥa

Ola yarın sebab-i nârdan felâĥa (Sül. Hacı Selim Ağa/Kemankeş, 1^b-2^a)

5. Eserin Şekil Özellikleri

Ali Efendi manzûmesini, mesnevi nazım şekli ve aruzun hecez bahrinin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ûlün” kalıbı ile yazmıştır. Metindeki şu 6 beyitte zihaf kusurları vardır:

Daĥi âl-ile aşĥâbına dâ’im

Selâm olsun **yir** gök olduĥa **qâ’**im (b. 4)

Yimek icmek daĥi geymek kuşanmağ

Daĥi tırmağ oğurmağ yâ**ĥud** yatmağ (b. 23)

Emānet şıdk **teblîğ** 'ismet feţānet
Şifātları budur ey zî-diyānet (b. 46)

Zıdları cün muḥāl oldı bulardan
Vücūdı mümteni ' oldı olardan (b. 47)

Ḥayrdan şerden daḥi nef'-ile zārdan
Ḥareket ü sükūn ü berd ü ḥardan (b. 71)

İlāhî sâ' ilim geldim ḳapuña
Muzatḫarım 'arż-ı ḥāl itdim saña (b. 87)

Ayrıca “ḥafî (b. 9), İslām'ın (b. 82)” kelimeleri “ḥafî (b. 9) ve İslām'ın (b. 82)”; “Beyt-i Ḥudā'nın (b. 85), ehl-i i'tizāle (b. 108)” tamlamaları “Beyt Ḥudā'nın (b. 85), ehl i'tizāle (b. 108)” şeklinde okunduğunda ve “Ḥaḳḳ'ın (b. 43)” kelimesi “Ḥaḳ'ın (b. 43)” şeklinde yazılınca vezin düzelmiştir. Şair, diğer beyitlerde vezni başarılı bir şekilde uygulamıştır.

6. Eserin Muhtevası

Eser; **Dîbâce, Amentü Billâh, Ve Melâ'iketihî, ve Kütübîhî, ve Rusülühî, Ve'l-Yevmi'l-Âhiri, Ve Bi'l-Kaderî Hayrihî ve Şerrihî min Allâhî Te'âlâ, Şerâ'itî İslâm, Münâcât** başlıkları altında imanın şartları ve İslâm'ın şartlarını anlatan 111 beyitlik sade bir ilmihâl manzûmesidir. Eser, başlıklar altında incelenecek olunursa:

Şair, eserin 1-4. beyitlerinde, Allah'a hamd ederek , Hz. Muhammed'e (s.a.v) salat ve selam, yine Hz. Muhammed'in (s.a.v) âline ve ashabına selam göndererek başlamıştır.

Dîbâce (5-11. beyitler): Eserin sebab-i telifinin olduğu kısımdır. Şair; Allah'tan yardım dilediğini, yazdığı bu ilmihâl için bağışlanma isteğini belirtmiş, bu ilmihâl sayesinde insanlara faydalı olmayı ve insanların duasını kazanmayı amaçladığını belirtmiştir.

Amentü Billâh (12-24. beyitler): Allah'ı tasdik ve takrir etmek her Müslüman'a farzdır. Yerlerde ve göklerde Allah'tan daha üstünü yoktur ki insanlar ona taate layık olsunlar. İlahlık O'ndan başkasına mahsus değildir. Allah'ın varlığına ve birliğine iman ettim çünkü alemdeki tüm zerrelere Allah'ın var olduğuna kesin delildir. Allah'ın evveli ve sonu yoktur. O; hayat, ilim, güç sahibidir ve her şeyi yaratır. Yine O, konuşur, işitir, duyar ve mekandan münezzehdir. O'nun sıfatları eksikliklerden münezzeh, zatı da ayıplardan temizdir. Allah'ın sıfatları, zatı ile vardır. O ne doğmuş ne de doğurulmuştur; O'nun şanı yücedir, bu tür noksanlardan uzaktır. Allah için yemek, içmek, giyinmek, kuşanmak, durmak, oturmak, yatmak yoktur. Bu tür bütün eksikliklerden münezzehdir.

Ve Melâ'iketihî (25-31. beyitler): Melekler iman bahsi anlatılmıştır. Melekler, Allah'ın kuludurlar. Bazı melekler bazı meleklerden üstündür. Melekler, Allah'a asla asi olmazlar, taat etmek meleklerin görevidir. Yemek ve içmek gibi ihtiyaçları yoktur, Allah'a kulluk etmek âdetleridir. Meleklerin erkeklik ve dişilikleri yoktur. Onların öfkelenme duyguları da yoktur. Güzel yaratıldıkları ayet ile sabittir. Tüm melekler, Allah'ın kendilerini görevlendirdiği görevi yerine getirirler. Meleklerin varlığını aklen anlamak mümkün değildir, var oldukları Kuran-ı Kerim'de söylenmiştir.

Ve Kütübîhi (32-42. beyitler): Samimi ve içi temiz kimseleri haberdar etmek için Allah, peygamberler vasıtasıyla kitap gönderdi. Kitaplardan İncil'i Hz. İsa'ya (a.s), Tevrat'ı Hz. Musa'ya (a.s), Zebur'u kuşları emrine verdiği Hz. Davud'a (a.s.) göndermiştir. Özellikle seçtiği kimse olan Hz. Muhammed'e (s.a.v) Kuan-ı Kerîm'i indirmiştir. Bazı peygamberlere de suhuf indirmiştir. Hz. Adem'e (a.s) on, Şit'e (a.s) elli, İdris'e (a.s) otuz, tüm varını Allah için feda kılan İbrahim'e (a.s) on suhuf indirmiştir. Kitap olarak gönderilenler de suhuf olarak gönderilenler de Allah'ın kelimidir ve bunlar mahluk değildir. Kuran-ı Kerîm gönderilenlerin sonuncusudur ve bu kitabın hükümleri ebediyyen kabul görecektir. Kuran-ı kerîm haricindeki diğer kitapların hükmü kalkmıştır. Buna inanmayanlar azap görecekler.

Ve Rusûlihi (43-51. beyitler): Peygamberler, insanlar içinde özel olan, seçilen kullardır. Hepsî âkildirler, emretme ve nehy etme görevleri vardır. Peygamberlere mucize gösterme özelliği verilmiştir. Emanet, sadakat, tebliğ, günahsızlık, zeki olma peygamberlerin sıfatlarıdır. Hz. Adem (a.s) ilk peygamberdir, Hz. Muhammed de (s.a.v) son peygamberdir. Peygamberlerin en efdali Hz. Muhammed'dir. Bu iki peygamber arasında gelen bütün peygamberler haklıdır. Tüm peygamberler masumdurlar, peygamberlerin şanı yücedir ve zerre kadar ayıplanacak tarafları yoktur.

Ve'l-Yevmi'l-Âhiri (52-69. beyitler): Kıyamet günü gelince insanlardan pek çoğu pişmanlık duyacaktır. Kabir, ahiret hayatı öncesi bir duraktır. Alçak olanlar, kabirde azap göreceklerdir. İnsanlar hesap vermek için Münker ve Nekîr isimli iki melek tarafından suale muhatap olurlar. İnsan yaptıklarının karşılığını mezarda iken görür. Kıyamet kopunca, mahşerde toplanmak için ölüler mezarlarından dirilip kalkar. Kimi insanlara hesap defterleri sağından kimilerine de solundan ya da arkasından verilir. Kimilerinin günahları, orta yolu tutmadıkları için ağır gelir. Salih amel işleyenlerin günahları az olur. Cehennem üzerine Sırat kurulur. Salihler ve günahkarlar Sırat'ta aynı yol üzerinden ve de Sırat'tan aynı şekilde geçmezler. Kimileri Allah'ın lütfuyla Sırat'tan şimşek gibi, kimileri rüzgar gibi kimileri at gibi geçer. Bazı insanlar da emekleyerek Sırat'tan geçmeden günahlarını yüklenip Sırat'tan düşer. Sırat'tan geçemeyip düşenleri, Zebani melekleri yakalayıp zincire vururlar ve cehennem ateşine atarlar. Allah'ım bizleri cehennem ateşinden kuru! cennet, cehennem, hesap, cennet havzı haklıdır. Bunlar kıyamette vardır. Bunlara şüphe etmemelidir.

Ve Bi'l-Kaderi Hayrihi ve Şerrihi mine'llâhi Te'âlâ (70-80. beyitler): Dünyada her ne olursa Allah'ın takdiriyle olur. Hayır, şer, fayda, zarar, hareketlili, durgunluk, soğuk, sıcak her şey O'nun takdirine bağlıdır. Olmuş ve olacak her şey Allah'ın iradesi ile olur. Allah her şeyi yaratandır. Ancak Allah'ın günah ve kötü amellere rızası yoktur. Kul, bir şer işlerse şerri de yaratan Allah'tır. İnsanoğlu cüz'i iradeye sahiptir. Kul kesb eder, kulların fiillerini yaratan Allah'tır. Allah, kesb eden kuluna fiili yapması için güç verir. Kaza ve kader ile ilgili bahsin bu kadar bilinmesi yeterlidir. Fazlasını tartışmak doğru değildir. Kaderi, geleceği ancak Allah bilir. Peygamberler ve melekler de bu sırta vakıf değillerdir.

Şerâ'iti İslâm (81-86. beyitler): Ey Ademoğlu! Alemlerin övücü olan Hz. Muhammed (s.a.v) sana ne buyurduysa mutlulukla dinle. İslam beş nesne üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki kelime-i şهادet getirerek Müslüman olmaktır. İkincisi namaz kılmak, üçüncüsü oruç tutmak, dördüncüsü zekat vermek, beşincisi Allah'ın evini ziyaret etmek yani hacc etmektir. Bu beş şart yerine getirilirse Müslüman olmanın gerekleri yerine getirilmiş olur.

Münâcât (87-111. beyitler): Allah'ım! Dilenciyim kapına geldim. Arz-ı halimi sana bildiriyorum. Sevgilin Mustafa'nın (s.a.v) hürmetine, tüm peygamberlerin izzeti için keremini bize lutf et. Halimizi rızana tatbik et. Bizi salih kullardan ayırma. Doğru yoldan çıkarma. Bizi fazla ilim ile ilimlendir ki bu ilimle dinimizi yaşayalım. Faydalı ilimlerin sevgisini ver, gerekmeyen ilimleri gönlümüzden uzak tut. İlimde bizi ileri derecelere ulaştır ve ilim ile amel etmeyi nasip et. Bize temiz bir inanç ihsan et, doğru yolda gitmemizi kolaylaştır. Allah'ım sevgini kalbimize ver, dünya sevgisini

kalbimizden çıkar. Can boğaza geldiği zaman aklımızı şaşırtma, iman ile canımızı bedenimizden al. Kabirden dirileceğimiz gün, yüzümüz ak bir şekilde bizi dirilt. Senin arşının gölgesinde bize yer ver. Rahmetini bize ver, hesapsız ve azapsız bizi cennetine al. Allah'ım anne ve babamıza, bütün Müslüman ve ehl-i din olanlara rahmet et. Uzak ve yakın tüm akrabalarımın, sevdiklerimizin, sadıkların, fazıllardan olan üstadımın, sözü güzel söyleyen kamillerin ruhlarına rahmet et. Allah'ım! Din ehline başarı ve yardım, gazaya çıkanlara kuvvet ver. Padişahı halkını gözeten, gören, halkından haberdar olanlardan eyle. Padişahın sözünü ve fiilini insanlara örnek olacak kimselerden eyle ki hayatı kitab olacıklardan olsun. İslam askerini muzaffer eyle, kafır askerleri mağlup eyle. Din düşmanlarının önde gelenlerini de sıradan olanlarını da hezimete uğrat. Rafizî dinsizlerine fırsat verme, halkın bu dinsizlerden nefret etmelerini sağla. Mutezile itikatlıların da cezasını ver ve onları alçalt. Allah'ım! Sen isteğimi beklentimi ver, seher vakti ettiğim duamı kabul eyle. Ey seher rüzgarı! Sözümü işit ve selamımı Allah sevgilisi olan Hz. Muhammed'e (s.a.v) arz eyle. Allah'a hamd olsun ki risalem hayır ile sona erdi.

7. Sonuç

Manzûm olarak yazılan bu ilmihâl müellifi Ali Efendi'dir. Ancak kaynaklarda ilmihâl sahibi olan, Ali isimli bir şair bulunamamıştır. Yine eserin herhangi bir yerinde, eserin hangi tarihte yazıldığına dair bir malumata da ulaşamamıştır. Bu sebeplerden ötürü şair hakkında, eserin içinde geçen "Ali" isminden başka bir malumata sahip olunamadı.

Tefsir, siyer, ahlak, biyografi, hadis, tarih gibi mensur olarak yazılan birçok konu, klasik Türk edebiyatı dönemi şairleri tarafından manzûm olarak telif veya tercüme edilmiştir. Böylelikle, bu konular klasik Türk edebiyatında tür haline getirilerek bir gelenek oluşturulmuştur. Bu geleneği devam ettirenlerden biri de ilmihâl konularını manzûm olarak telif eden Ali Efendi'dir.

Ali Efendi'nin manzûmesi giriş, dîbâce ve münâcât kısımları hariç tutulduğunda imanın esasları ve İslam'ın şartlarını anlatan iki bölümden oluşmaktadır. İmanın esasları, 69 beyitle etraflıca ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmışken, İslam'ın şartları hakkında gelişigüzel bilgi verilmiştir. Zaten bu bölüm, İslam'ın şartları olan beş şartın neler olduğu belirtilerek 6 beyitle sınırlı tutulmuştur. Bu sebeple, Ali Efendi'nin Manzûm İlmihâli, imanın esaslarını anlatan bir muhtevaya sahiptir denilebilir.

8. Çeviri Metin

Bismillâhirrahmânirrahîm

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

- 1 İdelim hamdi dâ'im bî-zevâle
Hemîşe şükr idelim zî-nevâle
- 2 Mürebbî ancak oldur 'âlemine
Daği hem Mâlik oldur yevm-i dîne
- 3 Şalât ü taḥiyyât-ı bî-nihâye
Ḥabîbine ola her dem hidâye
- 4 Daği âl-ile aşhâbına dâ'im

Selâm olsun yir gök oldukça kâ'im

Dībāce

- 5 Şığındım evvelâ ol bî-nazîre
İrerse 'avn eger işbu faķîre
- 6 Beyân idem ehemmin 'ilm-i hâliñ
'Ayân ide rumûzın bu maķâlin
- 7 Ola bâ' iş du'â' i hayra her dem
Göre her mü' min âniñ nef' ini hem
- 8 'Alî' niñ çoķdurur Yâ Rab günâhı
Velâkin senden özge yoķ penâhı
- 9 Hâbîbiñ hürmetine Yâ İlâhî
Keremden hafî kıl ândan günâhı²¹
- 10 Muķârin kıl anı Yâ Rab şalâha
Ola yarın sebep nârdan felâha
- 11 Kaçankim irişe 'ömrine gâyet
Naşîb eyle aña yarın felâha

Amentü Billâh

- 12 Pes evvel farz olan her müslimîne
İde iķrâr [ü] taşdıķ Rabbisine
- 13 Ki gökde yirde yoķ bir ferd-i fâyıķ

²¹ "hafî" kelimesi "hafi" şeklinde okunursa vezin düzelir.

Ola ol cümleden t̄ā'āta lāyık

- 14 Bulunmaz bir aḥad illā ki Allāh
Ulūhiyyet aña maḥşūş fevallāh
- 15 İnadım ben anıñ pes varlığına
Hem ikrār eyledim ben birliğine
- 16 Lisān-ı ḥāl-ile heb cümle zerrāt
Vücūdına ider kaṭ'ī delālāt
- 17 Qadīmdür evveli yoḡ varlığınıñ
Kezālik āḫiri yoḡ birliğiniñ
- 18 Ḥayāt ü 'ilm ü ḡudret ü irādet
Kelām ü tekvini bul bil sa'ādet
- 19 Başar [u] sem' daḫi āniñ şıfātı
Münezzehdür mekāndan daḫi zātı
- 20 Müberrādur naḡāyışdan şıfātı
Ma'āyıbdan arıdur daḫi zātı
- 21 Şıfātı cümle heb zātiyle k̄ā'im
İlā yevmi'n-nihāye ola dā'im
- 22 Ne vāliddür ne mevlüddur Te'ālā
Münezzeh şānühü cellā vü a'lā
- 23 Yimek icmek daḫi geymek ḡuşanmaḡ
Daḫi ṡurmaḡ oturmaḡ yāḫūd yatmaḡ

- 24 Münezzehdür bulardan pes muhakkak
Şrefi zâti ey Feyyâz ü Muṭlak

Ve Melâ'iketihî

- 25 Melekler Hâk Te'âlâ'mîñ kûlıdur
Daḥi ba'zı ba'zısından uludur
- 26 Hem ânlar olmaz aṣlâ Hâkk'a 'âṣî
Hemân şânlarıdır tã'at edâsı
- 27 Yimek icmek degil ânlarda hâcet
Hâk'ın kulluğudur ânlara 'âdet
- 28 İrkeklik dişilik olmaz taşavvur
Daḥi ânları aḥz itmez tehevür
- 29 Hem ânlardır daḥi cism-i laṭîfe
Delâlet eyledi naşş-ı şerîfe
- 30 Turişur her birisi hıdmetine
Bulınurlar kamusı tã'atine
- 31 Bilindiler kitâbın zâhir-ile
Sebîl yoḡdur aña 'aḡlen delîle

Ve Kütübihî

- 32 Kitâblar gönderüben enbiyâya
Hitâb itdi gürühi aşfiyâya
- 33 Birisidür anın İncil-i 'İsâ
Birisidür daḥi Tevrât-ı Mûsâ

- 34 İdüb Dāvūd'a hem i'tā Zebūr'ı
Musahhar eyledi aña tuyūrı
- 35 İdüb Qur'an'ı inzāl Muşafā'ya
Kılub maşşūs anı hem ıştıfāya
- 36 Şuḥuflar indirüb ba'zı nebīye
Ki virdi on şuhuf Ādem şafīye
- 37 Şit'e gönderdi hem elli şaḥīfe
Daḥi İdrīs'e hem otuz şaḥīfe
- 38 Virübdür on şaḥīfe hem Ḥalīl'e
Fedā kıldı varımı ol Celīl'e
- 39 Kelāmdur Ḥak'ın cümle şuḥuflar
Müdevvenler daḥi ğayrı kütübler
- 40 Degil maḥlûk birisi bu kitābın
Öget aña şāfisin hem cevābın
- 41 Ki Qur'an'ın mu'aḥḥardur nüzūli
Mü'ebbeddür ḥükminiñ kabūli
- 42 Daḥi mensūḥ olubdur o kitāblar
İnanmayan çekiser çok 'azāblar

Ve Rusülihi

- 43 Beşerden yir yüzinde var nebîsi
Hâk'ın hâş kullarıdurlar hebisi²²
- 44 Mübellîgdür olar va'd ü va'idi
Daği emir ü nehy ü hem hudûdı
- 45 Virildi mu'cize hem hâriq-i 'âde
Mü'eyyid kıldı âmi i'tikâde
- 46 Emânet şıdık teblîğ 'ismet fetânet
Şifâtları budur ey zî-diyânet
- 47 Zıdları cün muhâl oldu bulardan
Vücûdı mümteni' oldu olardan
- 48 Nebî Âdem kamunuñ evvelidür
Muhammed âhiri hem efdalidür
- 49 Bu ikisi daği aralarında
Gelenler cümle hâk da'vâlarında
- 50 Buların kamusu pes oldu ma'sûm
Olardan küfr kebâ'ir oldu ma'dûm
- 51 Mu'atab olmalarında zerrât
Merâtib rıf'atına var delâlât

²² "Hâk'ın" kelimesi vezin icabı gerekli yerlerde "Hâk'ın" şeklinde yazılmıştır.

Ve'l-Yevmi'l-Âhîri

- 52 Olacağdur daği yarın kıyâmet
Bulacağdur niceler çok nedâmet
- 53 Kabir âhirete evvel menâzil
Olur vâsıl 'azâba erâzil
- 54 Su'âl icün dirilür ânda meyyit
Görür Mûnker ü Nekîr ânda meyyit
- 55 Riyâz-ı hufreden bulur cezâsın
Tuyar âniñ şafâsın yâ cefâsın
- 56 Kıyâmet kobicak kalkar kabirden
Dirilür mahşere kamusu birden
- 57 Virilür kimine defter sağından
Kimine arkadın yâhûd şolından
- 58 Ağır gelür kiminiñ seyyi'âtı
Pes ânlar tutmadılar beyyinâtı
- 59 Şular kim işlediler şâlihâtı
Hafif olur olariñ seyyi'âtı
- 60 Cehennem üzre kıralar Şirâtı
Tefâvütle geçeler halk Şirâtı
- 61 Geçeler kimisi ke-berki hâtif
Olalar lutfına Haqq'ın müşâdif

- 62 Geçeler yel gibi ânda kimisi
Segirdür at gibi ânda kimisi
- 63 Günâhın yüklenüb ba'zısı düşer
İmekleyüb kıla ekser zamânda
- 64 Niceler de geçemezler düşerler
Zebânîler aña cümle üşerler
- 65 Selâsili aña cümle taşarlar
Daği nâr-ı cehenneme şoşarlar
- 66 İlâhî hıfz kıl bizleri ândan
Recâmız budurur Yâ Rabbi senden
- 67 Hisâb ü havz-ı cennet hem cehennem
Kıyâmetde olacağdur bular hem
- 68 Daği gayrı olacağ cümle aḥvâl
Hisâb ü ger su'âl ü cümle eşğâl
- 69 Kâmusı ḥağdurur kim itme şübhe
Fevallâhi olacağdur ne şübhe

Ve Bi'l-Kaderi Ḥayrihi ve Şerrihi min Allâhi Te'âlâ

- 70 Ne kim cârî olur iki cihânda
Ḥağ'ın tağdîri var elbette ânda
- 71 Ḥayrdan şerden daği nef'-ile zârdan
Ḥareket ü sükûn ü berd ü ḥardan

- 72 Çazâsıyla kaderiyle Hudânîñ
 Daği ĥükmi irâdet-ile ânîñ
- 73 Velâkin ma'şiyete yoğ rızâsı
 Belî taĥliĥ-ile vardur çazâsı
- 74 Benî Âdem'de var cüz' ihtiyârî
 Vücûdı yođ hemân emr ihtiyârî
- 75 Hudâ'dur ĥâlıkı fi'l-i 'ibâdîñ
 'İbâd ancak kâsibidür pes ânîñ
- 76 Virür fi'lin kıtında istiâ'at
 İdüb teklîfi hem miĥdâr-ı tâĥat
- 77 Tevaĥğulı bu baĥşîñ oldu menhî
 Bu miĥdârdan da şaĥın itme men'î
- 78 Ĥaĥ'îñ sırrı kader aşlı ĥarındaş
 Kimesneye bu sır hic olmadı fâş
- 79 Benî mürsel daği melek muĥarreb
 Degil vâkıf bu sırra ol mü'eddeb
- 80 Fe-ıyyâke ve ıyyâke pes ândan
 Naşîhatdur saña gel diñle benden

Şerâ'iti İslâm

- 81 Ne buyurdu eşit ey ibn-i Âdem
 Sa'âdetle saña ol faĥr-i 'âlem

- 82 Çuruldı İslâm'ın bünyâdı ey cân²³
 Beş nesne üzerine eyle iz'ân
- 83 Evvelkisi anıñ aña şehâdet
 Anıñ-ıla bulur İslâm iķâmet
- 84 İkinci şart şalâtını iķâme
 Ücücisi itâ'atdur şıyâma
- 85 Dördünci[sı] zekât virmekdir anıñ
 Ziyâretdür beşinci Beyt-i Hüdâ'nıñ²⁴
- 86 Bulunursa eger bu beş tamâmı
 Bulunur pes dîn-i İslâm devâmı

Münâcât

- 87 İlâhî sâ'ilim geldim kapuña
 Muzaţtarım 'arz-ı hâl itdim saña
- 88 Hâbîbiñ Muştafa'nıñ hürmetine
 Cemî'i enbiyânıñ 'izzetine
- 89 Keremden luţf idüb vir bize tevfiķ
 Rızâña hâlimizi eyle taţbîķ
- 90 Ayırmağıl bizi şâlih kuluñdan
 Çıkarmağıl bizi toğrı yolundan

²³ "İslâm'ın" kelimesi "İslam'ın" şeklinde okunursa vezin düzelir.

²⁴ "Beyt-i Hüdâ'nıñ" tamlaması "Beyt Hüdâ'nıñ" şeklinde okunursa vezin düzelir.

- 91 Ziyâde 'ilm ile kıl bizi ihyâ
İdelim âniñ-ıla dîni icrâ
- 92 'Ulûm-ı nâfi' in vir sevgisini
Göñülden dūr idüb hem ğayrisini
- 93 'İlim içre bizi sen eyle kâmil
Daħi eyle bizi 'ilm-ile 'âmil
- 94 'Aķide pâkligin kıl bize ihsân
Tarîk-i müstaķîmi eyle âsân
- 95 İlâhî sevgiñi vir ğalbimize
Bu dünyâ sevgisini virme bize
- 96 Niza' vaķti şaşırma 'aķlımuzı
İmân-ıla çıkarĝıl cânımızı
- 97 Ğabirden ğalkcaķ aĝ it yüzimüzi
'Arşınñ sâyesi eyle yerimüzi
- 98 İdüb lâyıķ bizi hem raħmetüñe
Ĥisâbsuz hem 'azâbsuz cennetüñe
- 99 İlâhî raħmet eyle vâlideyne
Cemî' i müslimîne ehl-i dîne
- 100 Uzaķ yaķın cemî' -i akrabâya
Daħi cümle aħibbâ aşdıķâya

- 101 Daği üstâzum olan fâdilîne
İfâde şâhibi o kâmilîne
- 102 Virüb tevfiķ olarıñ dirisine
Eyle raḥmet olarıñ ölisine
- 103 İlähî ehl-i dîne eyle nuşret
‘Aṭâ eyle ğazâ ehline kuvvet
- 104 Gözini açık eyle pâdişâhıñ
Ḳavil fi’lin kitâb eyle o şâhıñ
- 105 Muẓaffer eyle İslâm ‘askerin
İdüb maĝlûb kevâfir ‘askerin
- 106 Virüb a‘dâ’-i dîne inhizâmı
Zelîl olsun anıñ ḥâşşiyle ‘âmı
- 107 Revâfız dînsüzine virme fırsat
‘Aṭâ eyle olardan ḥalkı nefret
- 108 Cezâsın vir daği ehl-i i’tizâle²⁵
Düşüre dûn oları ibtizâle
- 109 İlähî sen ‘atâ eyle recâmı
Ḳabûl eyle seḥer vaḳti du‘âmı
- 110 Gel ey bād-ı seḥer diñle kelâmum
Ḥabîbullâh’a arz eyle selâmum

²⁵ “ehl-i i’tizâle” tamlaması “ehl-i i’tizâle” şeklinde okunursa vezin düzelir.

111 Bi-ḥamdillāh iriṣdi iḥtimāma
Risālem ḥayr ile irdi tamāma

Kaynakça

Arpağuş, H. K. (2000). “İlmihal”, TDVİA Yayınları. Ankara.

Aynacı, M. (2009). “Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erdoğan, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Yayınları. İstanbul.